

Antički pironovski skepticizam

Turkalj, Marta

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:916799>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Odjel za filozofiju

ANTIČKI PIRONOVSKI SKEPTICIZAM

Završni rad

Kandidat: Marta Turkalj

Mentor: prof. dr. sc. Zvonimir Čuljak

Sumentor: dr. sc. Ana Butković

Zagreb, 16. lipnja 2017.

SADRŽAJ:

Sadržaj	1
I. Uvod	2
II. Rani pironizam	3
III. Akademijski skepticizam u usporedbi s pironovskim skepticizmom	6
IV. Oživljavanje pironizma – kasni pironizam	9
V. Razlike Descartesovog suvremenog i antičkog pironovskog skepticizma	16
VI. Zaključak	17
Popis literature	18

I. UVOD

Skepticizam u filozofiji podrazumijeva stav da znanje nije moguće, odnosno nije slučaj da doista znamo sve ono što mislimo da znamo (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 341). Iako se kao takav može činiti jednostavnim i jednoznačnim rješenjem mnogih filozofskih pitanja važno je naglasiti da se shvaćanje skepticizma kroz povijest filozofije mijenjalo. Prvi se puta javlja još u antičkom dobu i od tada nastavlja razvoj sve do svoje suvremene inačice. U povijesnom pregledu razvoja skepticizma uočavamo kako u najranijim danima nije imao shvaćanje jednako onome koje mi danas koristimo. Suvremeni skepticizam usko je vezan uz epistemologiju, za razliku od antičkog skepticizma pa tako i ranopironovskog, kojemu je suzdržavanje od suda prvenstveno sredstvo kojime se postiže sreća (*eudaimonia*). Pironovski skeptici, stoga, zastupaju stav koji se treba prihvatiti kako bi postigli svoj krajnji cilj, duševni mir, dok suvremeni skeptici negiraju samu mogućnost znanja.

Antički skepticizam podijeljen je na rani pironizam, akademijski pironizam te kasni pironizam. Rani pironizam javlja se s Pironom iz Elisa te njegovim sljedbenikom Timonom. Zahvaljujući Timonu, Pironovo je učenje bilo zapisano i postalo je temelj daljnjeg skeptičkog istraživanja. Cilj skeptičke filozofije ranih pironovaca prvenstveno je praktičan, odnosno istražuje se priroda stvari kako bi ostvarili dobar život, tj. sreću (*eudaimoniju*). Tvrdnja da je priroda samih stvari neodređena dovodi ih do zaključka da je jedini način kojime mogu ostvariti svoj krajnji cilj suzdržavanje od vjerovanja ili suda o stvarima u svijetu. Timonovom smrću dolazi do polaganog gašenja pironizma i gotovo istodobnog razvoja skepticizma u Platonovoj Akademiji. Sukladno s time skepticizam čiji su glavni predstavnici Arkesilaj i Karnead naziva se akademijskim skepticizmom. Meta akademijinih skeptika ponajprije je stoička, ali i epikurejska filozofija. S obzirom na to, zauzimaju poziciju da znanje nije moguće jer uvijek postoje istinite i neistinite predodžbe koje imaju kvalitativno nerazlučiv sadržaj. Služeći se tom vodiljom djelovanja skeptik mora slijediti samo pojave i suzdržavati se od vjerovanja. Ovdje valja naglasiti da je najvažnija razlika pironovskog skepticizma i skepticizma akademije ta što potonji nema praktičan cilj (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 344-346).

Oživljavanje pironizma započinje Enezidemom, koji mu prvi daje to ime. Njegova je filozofija reakcija na stavove Akademije, prvenstveno na zastupanje mogućnosti da su istinita vjerovanja o stvarima u svijetu moguća. Zbog toga oni za Enezidema prestaju biti istinski skeptici (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011:346). Uz njega kao značajnog predstavnika kasnijeg pironizma

treba navesti Agrippu, ali i Seksta Empirika kojeg se smatra najpoznatijim predstavnikom ovoga pravca.

Kao tema ovoga rada može se navesti povijesni pregled razvoja ranog pironovskog skepticizma i usporedba s drugim poznatim inačicama skepticizma. Dakako, pironovski skepticizam sada valja detaljnije opisati, ali i usporediti ga s drugom strujom antičkoga skepticizma, Akademijinim skepticizmom, te naposljetku i sa skepticizmom Renéa Descartesa.

II. RANI PIRONIZAM

Djelovanje Pirona iz Elisa u 4. st. pr. n. e. uzima se kao početak ranog pironizma i samog skepticizma. Kako Piron nije ostavio nikakve zapise njegov utjecaj na daljnji razvoj skepticizma zasnovan je na informacijama dobivenim iz djela kasnijih filozofa i upravo zato malo toga pouzdano znamo o njegovom životu i radu. Ti se podatci najvjerojatnije temelje na spekulacijama. Zastupljeno je mišljenje da se autori pozivaju na njegovu ličnost kao primjer koji utjelovljuje one ideale koje su oni smatrali karakterističnima i nužnima za jednog skeptika (Grgić, 2008: 6). Na taj su način od Pirona stvorili lik koji je više služio kao maskota pironovskog skepticizma na koju su se mogli osloniti dodajući razne osobine i priče o njegovu životu kojima su podupirali svoju filozofiju, nego stvarnog učenjaka zaslužnog za utemeljenje skepticizma.

U 8. knjizi spisa *O filozofiji* Aristoklo iz Mesene daje pregled pironovskog učenja koje je preuzeo od Pironovog sljedbenika Timona (Grgić, 2008: 7). Sadržaj tog teksta pokriva temelje pironovske skeptičke filozofije. U njemu se nalaze tri pitanja na koja je nužno dati odgovor kako bi mogli postići svoj konačan cilj, odnosno ostvariti sreću. Ona se tiču same prirode stvari, našeg odnosa prema njima te rezultata zauzetog stava. Odgovori na ta pitanja sažimaju i na jednostavan način predstavljaju pironizam. Timon tvrdi da je za Pirona priroda svih stvari nerazlučena, nestalna i neodređena zbog čega se o njima ne smiju zastupati vjerovanja te se o njima mora šutjeti, a upravo će nas taj pristup dovesti do neuznemirenosti. S obzirom na to da nam se može činiti da je boja jezera nekada zelena, zatim plava, a ponekad čak i gotovo crna jasno je da ne možemo objektivno utvrditi njegovu prirodu, odnosno samo svojstvo jezera. Kao što je već navedeno, cilj pironovskog skepticizma je praktičan. On predstavlja sreću koja je za njih duševni mir, odnosno neuznemirenost (*ataraxia*) i kao takav će se održati. Dok je njegov učitelj ostao tih, Timon je autor mnogih djela. Neka od poznatijih su spjevovi *Silloi* (*Rugalice*) i

Indalmoi (Sličice), dok je djelo *Piron* zanimljivo stoga što je napisano u obliku razgovora između njega i samog Pirona.

Diogen Laertije također piše o Pironu i njegovu nauku te otvara mogućnost da je ideal *ataraxije* izveden iz dubljih epistemoloških i metafizičkih pretpostavki. S obzirom na taj stav, Piron je prvo zaključio o prirodi stvari, tj. o njihovoj neodređenosti (stvari nisu ništa više nego ono) i zatim ih postavio za primjer života kakav bi trebao biti u svakodnevicu. To znači da ako uzmemo za primjer slatkoću meda, pozivajući se na iskustvo možemo zaključiti da nije doista određeno je li on sladak, jer u nekim situacijama može se osjetiti gorkim. Prema tome, med nije ništa više sladak, nego li je ne-sladak.

Također, moguće je da su rani pironovci započeli razvijati svoju filozofiju krenuvši od mogućnosti da je sreća sama neuznemirenost pa se za tu pretpostavku nastojalo pružiti opravdanje navodeći činjenicu da su stvari u prirodi neodređene (Grgić, 2008: 9). Potrebno je upozoriti da se *ataraxija* ne pojavljuje po prvi puta u filozofiji pironovaca, iako je za nju bitna karakteristika izjednačavanje sa srećom, dok je npr. kod epikurovaca uz *aponiju* odnosno odsustvo tjelesne boli jedna od dvije sastavnice sreće (Grgić, 2008: 8). Zbog nedostatka dokaza da se kao „stvar“ uzimaju vrijednosti, odnosno način djelovanja, ipak je sigurnije reći da se u filozofiji Pirona i Timona u tom značenju uzimaju doista sve stvari, što znači da put ka ostvarenju svoga cilja vide u zauzimanju stava s obzirom na metafizičko pitanje tj. samu prirodu stvari te na taj način ostvaruju intelektualističku poziciju (Grgić, 2008: 11). Budući da su skeptičkim istraživanjem došli do rezultata da su stvari u prirodi nestalne, neodređene i nerazlučene pironovci zaključuju da ne možemo odrediti njihovu prirodu pa tako ni zauzeti objektivan stav prema njima. Na taj nam je način ustvari onemogućeno da naša vjerovanja o njima budu istinita ili neistinita te se stoga moramo suzdržati od suda i tako postići neuznemirenost duha (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 344).

Takvom je stajalištu pironizma lako uputiti prigovore. Najčešći prigovor odnosi se na činjenicu da rani pironovci, iako traže suzdržavanje od suda o prirodi stvari, ipak i sami zauzimaju stav da su stvari neodređene. Odgovor koji je moguće pružiti jest da Piron i Timon kao konačan stav uzimaju šutnju, a ne kako se u ovom prigovoru čini, stav da je svijet neodređen. Oni priznaju da je nemoguće odrediti je li vjerovanje istinito ili neistinito. Što bi značilo da je i za njihovu tvrdnju, kako su stvari neodređene, takvo što nemoguće učiniti.

Sljedeći prigovor bavi se sadržajem tvrdnje da su stvari neodređene, tj. da je za sve tvrdnje neodređeno jesu li one F ili ne-F. Za takav se stav može pretpostaviti da je proizašao iz našeg

vlastitog nekonzistentnog opažanja osobina stvari kao i različitog opažanja karakteristika stvari u odnosu na druge ljude. Ta nesigurnost dovodi nas do gledanja na stvari u svijetu kao neodređene. Ipak izgleda da se do pironovskog stava ne dolazi na taj način, već se iz same neodređenosti zaključuje na našu kognitivni nemoć. To znači da su stvari neovisno o nama neodređene i da se ne radi o nedostatku ljudske sposobnosti jer upravo zbog njihove prirode mi nismo u stanju donositi sudove o njima.

Posljednji prigovor Pironovom i Timonovom gledištu da su stvari u svijetu neodređene predlaže drugačije čitanje Aristoklova izvora. Ukoliko bi riječi uzeli u subjektivnom značenju, odnosno kada bismo stvari su „nerazlučene (*adiaphora*), nestalne (*astathmeta*) i neodređene (*anepikrira*)“ preveli kao „nerazlučive, nedokučive i neodredive“ bila bi vidljiva razlika u smislu, stvari su takve zbog naših sposobnosti, a ne same po sebi. Kada bi navedene pridjeve doista tako čitali i shvaćali, neodredivost stvari u prirodi proizlazila bi iz naših nepouzdanih kognitivnih sposobnosti. U samom izvoru ne dobivamo nikakve potvrde mogućnosti takvog pristupa te stoga ne treba donositi grube zaključke o načinu vršenja istraživanja svijeta ranih pironovaca (Grgić, 2008: 14).

Valja naglasiti da je za razliku od Aristokla, Diogen Laertije mnogo nesigurniji izvor podataka zbog različitih informacija, anegdota i priča koje su često bile korištene upravo u svrhu stvaranja ličnosti Pirona onakvoga kakav bi bio u skladu s učenjem tadašnjeg skepticizma. U IX. knjizi *Života filozofa* Diogen spominje anegdote koje od Pirona čine krajnji primjer nezainteresiranog i ravnodušnog života. Tako govori o situaciji kada je Piron navodno ostavio prijatelja Aristarha koji je upao u močvaru nastavivši svojim putem ne obazirući se na svijet oko sebe. Iako bi takav primjer doista ocrtavao pravog pironovskog skeptika teško je vjerovati u mogućnost takvoga života, jer bi on za većinu ljudi bio u potpunosti neprihvatljiv. Kod Diogena je moguće pronaći i anegdote koje su u suštini suprotnosti s načinom života predstavljenim u prvom primjeru. Naime, navodi se da je Piron u svakodnevnome životu funkcionirao poput drugih dok se od suda suzdržavao samo u filozofiji (Grgić, 2008:16). Što je istina teško je odrediti. Dostupni podatci idu u korist obje mogućnosti, no čini se kako kod Diogena postoje mnoga pretjerivanja.

Ukoliko se vratimo na tvrdnju o neodređenosti u Diogenovu tekstu jasno je vidljivo da se govori o vrijednostima jer navodi primjere poput pravde i nepravde te ljepote i ružnoće. Kada se radi o vrijednostima puno je lakše razumjeti ostvarivanje neuznemirenosti suzdržavanjem od suda o vrijednostima nego li je to slučaj kada se govori općenito o svim stvarima. Ono što je

problematično u Diogenovom izvještaju jest sadržaj neodređenosti, tj. pitanje što točno ona podrazumijeva. Tri su moguća shvaćanja formulacije „x nije ništa više F nego ne-F“. Prvo je tumačenje da „x je i F i ne-F“, odnosno da stvar može sadržavati suprotna svojstva. U tom smislu bi ista voda u čaši za nekoga mogla biti hladna, a za nekoga drugog ne-hladna. Prema drugom tumačenju „x nije ni F ni ne-F“, odnosno stvar ne posjeduje nikakva svojstva. Tako spomenuta voda ne bi bila ni hladna ni ne-hladna. Prema posljednjem tumačenju „nije moguće kazati je li x F ili ne-F“. Iako izgleda da Diogen Laertije podrazumijeva drugo tumačenje, čitajući Aristokla vidljivo je da je moguće s njime kombinirati i održati prvo tumačenje. Tako bi voda bila za nekoga hladna, a za nekoga drugoga ne-hladna jer nije ni jedno ni drugo po svojoj prirodi (Grgić, 2008: 17).

III. AKADEMIJSKI SKEPTICIZAM U USPOREDBI S PIRONOVSKIM SKEPTICIZMOM

U periodu između gašenja pironovskog skepticizma obilježenog smrću Timona i njegovog ponovnog buđenja djelovanjem Enezidema, karakterističan je skepticizam Platonove Akademije. Oslonac svoga pristupa akademijski su skeptici pronašli u Sokratovoj filozofiji. Za Sokrata je istinsko znanje iznošenje tvrdnji među kojima nema kontradikcije, a propitujući svoje sugovornike navodi ih da sami dođu do zaključka kako u svome razmišljanju nailaze na previše protuslovlja. Upravo tako uočavaju svoje neznanje koje je Sokrat priznao na početku dijaloga. Taj se pristup testiranja vjerovanja naziva *elenchus*, odnosno opovrgavanje ili propitivanje. Stoga pristup skeptika Akademije uključuje metodu argumentiranja kojom uspijevaju opovrgnuti vjerovanja svojih sugovornika, pokazujući im kako su njihova vjerovanja protuslovna ili nekonzistentna, te na kraju priznavanje vlastita neznanja (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 345).

Prvi je značajni predstavnik akademijskog skepticizma u 3. st. pr. n. e. Arkesilaj. Baš kao Piron, Arkesilaj nije ostavio nikakve autorske materijale koji bi mogli svjedočiti o njegovoj filozofiji, iako su ostali izvori, poput Ciceronova spisa *Academica*, mnogo sigurniji nego što je to bio slučaj s izvorima djelovanja ranih pironovaca. Arkesilaj je u svome učenju ponajprije zastupao spomenute metode koje se najbolje očitavaju u Platonovim dijalozima. Arkesilaj je poput Sokrata tvrdio da ništa ne zna, ali je u svojem stavu otišao korak dalje tvrdeći da ne može znati ni to da se ništa ne zna. Arkesilajev skepticizam očitava se u tezi da stvari u svijetu nisu spoznatljive te da se moramo suzdržavati od suda o njima (Grgić, 2008: 20-21). Potrebno je podsjetiti da akademijski skepticizam nema nikakav praktičan cilj, tj. prvenstveno se zasniva na

dijalektičkim sposobnostima filozofa, za razliku od pironovskog skepticizma kojem je konačna težnja sreća i zapravo propisuje određen način života. Iako rani pironovci i akademijini skeptici dolaze do istog zaključka, tj. smatraju da je potrebno suzdržavati se od suda, premise od kojih polaze različite su. Kao što je već rečeno, rani pironovci svojim su istraživanjem ustanovili da su stvari u prirodi neodređene. Na temelju toga donijeli su zaključak da o tim stvarima ne smiju zastupati nikakva vjerovanja te da se o njima mora šutjeti. Skeptici Akademije smatraju da je sadržaj istinitih i neistinitih predodžbi jednak i kvalitativno nerazlučiv, odnosno opovrgavaju mogućnost postojanja stoičkih spoznajnosnih predodžbi pa tako i same spoznaje. Na taj način i oni uvode u svoju filozofiju nespoznatljivost stvari kao ključnu komponentu. Suzdržavanje od suda za njih podrazumijeva uskraćivanje pristanka predodžbi upravo zbog mogućnosti davanja pristanka neistinitoj predodžbi (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 346).

Za Arkesilaja je važno napomenuti da ga Sekst Empirik spominje u svojem djelu *Obrisi pironizma* te navodi da je od svih akademičara upravo on najsličniji pironovcima. Kao karakteristike Arkesilajeva filozofiranja navodi:

„[232]... Naime, ne nalazimo ga kako iznosi tvrdnje o zbiljnosti ili nezbiljnosti nečega, a niti nečemu daje prednost s obzirom na uvjerljivost ili neuvjerljivost, nego se suzdržava u pogledu svih stvari. I za cilj kaže da je suzdržavanje, koje je, kako smo mi tvrdili popraćeno neuznemirenošću.“ (Empirik, 2008: 157)

No, potrebno je upozoriti da za razliku od Seksta, kasnijeg pironovca, Arkesilaj veliku važnost pridaje razumu koji ga dovodi do zaključka da se u nedostatku sokratovskog znanja valja suzdržati od suda (Grgić, 2008: 75).

Sljedeća ličnost akademijuskog skepticizma je Karnead koji prati tradiciju Arkesilaja te ne ostavlja za sobom nikakve zapise kojima bi sa sigurnošću utvrdili njegov nauk. Njegov učenik Klitomah tvrdio je kako je Karnead bio samo dijalektičar te je određeni stav iznosio samo u svrhu vođene rasprave tj. nije imao vlastitih stavova. Ukoliko npr. Karnead smatra da mudrac može zastupati mnijenja taj će stoik činiti pogreške i sukladno s time nije ga moguće nazvati mudracem u pretpostavljenom smislu. Tu je lako uočljivo da je njegova argumentacija usmjerena protiv stoičke filozofije, iako naravno sljedeći Klitomahovu tradiciju nemamo prava tvrditi da je to bilo samo Karneadovo stajalište. Prema Ciceronu, razdioba kojom se koristio Karnead služila je za sistematizaciju sustava protiv kojih je argumentirao čak i ako su oni tada bili samo potencijalni etički sustavi (Grgić, 2008: 30-31).

Metodor i Filon iz Larse, pak, predstavljaju drugu tradiciju smatrajući da Karnead doista zastupa neku vrstu falibilističke epistemologije. To bi značilo da iako mudrac zastupa mnijenja, on je toga svjestan pa je, stoga, spreman i na moguće pogreške. Naravno, ova bi pozicija značila odstupanje od Arkesilajeva učenja. Kod Seksta Empirika nailazimo na Karneadov nauk o vrstama predodžbi koji mu je služio kao kriterij djelovanja. Postoje dva kriterija za podjelu predodžbi koje navodi Karnead. One mogu biti istinite i neistinite s obzirom na njihov odnos prema premetu od kojeg potječu. Također, kada se govori o njihovom odnosu prema subjektu u kojem se javljaju, predodžbe se pojavljuju kao istinite ili kao neistinite. Ona predodžba koja se pojavljuje kao istinita je uvjerljiva, odnosno plauzibilna (*pithane phantasia*), a kao kriterij djelovanja ju uzima kada se pojavljuje kao jasno istinita. Bitno je napomenuti kako Karneadova podjela predodžbi ne može biti uzeta kao objektivni kriterij jer se ta uvjerljivost predodžbi odnosi na način na koji se one u nama pojavljuju. Za Karneada se predodžbe pojavljuju ulančano, zbog čega je nemoguće njihov epistemički status tražiti u pojedinačnim primjercima. Osim uvjerljivosti kod nekih se predodžbi javlja svojstvo nezapriječenosti (*aperispastos*). Ona je, stoga, nezapriječena ukoliko se u određenom skupu predodžbi ne javlja niti jedna koja bi mogla uzrokovati sumnju u predodžbu u cjelini. Dakako, nezapriječenost se odnosi na mjeru u kojoj osoba tu predodžbu odobrava i sukladno ju koristi kao ishodište svoga djelovanja. Uz svojstva uvjerljivosti i nezapriječenosti, predodžbu se može nazvati i temeljito ispitanom (*periodeumene*). Ta dodatna provjera lanca predodžbi nije uvijek potrebna, već se najčešće koristi u situacijama koje se tiču sreće (Grgić, 2008: 33).

U *Obrisima pironizma* Sekst tvrdi da je razlika između pironovskih skeptika i akademičara ta što se pironovci prepuštaju bez predanosti, dok Karnead i njegovi učenici vjeruju zbog toga što im se nešto čini plauzibilno te se stoga tome snažno priklanjaju. Također, na problem nailazi i kod Filona smatrajući da je nedopustivo da skeptik smatra da su stvari nespoznatljive s obzirom na spoznajnosnu predodžbu, ali dopušta da su spoznatljive ukoliko se govori o njihovoj prirodi (Empirik, 2008: 157).

Vidljivo je da se, kao i Arkesilaj, Karnead koristio „materijalom“ dobivenim od stoika i na taj je način gradio svoju filozofiju. Iako nijedan nije ostavio autorske zapise te postoje različita tumačenja njihovih stavova i shvaćanja skepticizma može se uočiti kako zahvaljujući zajedničkom protivniku prevelika odstupanja između predstavnika akademijskog skepticizma nisu moguća.

IV. OŽIVLJAVANJE PIRONIZMA – KASNI PIRONIZAM

Slabljenjem skeptičke pozicije Akademije u 1. st. pr. n. e. dolazi do oživljavanja Pironova učenja. Za to je prvenstveno zaslužan Enezidem kojem se također pripisuje prva upotreba nazivlja „pironovac“ te „pironozam“. Djelovanje Enezidema može se okarakterizirati kao pokušaj oživljavanja radikalnog skepticizma kao i oštra kritika skepticizma razvijenog u Akademiji. Također, s obzirom na to da se u svojem radu morao služiti nekim sustavnim načinom ukazivanja na posjedovanje suprotnih svojstava, nužnog za antički skepticizam, pripisuje mu se razvoj deset tropa ili modusa kojima je to činio, iako za to ne postoje čvrsti dokazi (Grgić, 2008: 41). Niti jedno Enezidemovo djelo nije sačuvano, no smatra ga se autorom sljedećih djela: *Pironovske rasprave*, *Obris uvoda u pironozam*, *Elementi*, *Protiv mudrosti* i *O istraživanju*. Danas je dostupan samo sažetak *Pironovskih rasprava* koji je u 9. st. sastavio patrijarh Fotije. U svojim djelima Enezidema navode već spomenuti Aristoklo, Diogen Laertije, ali i Sekst Empirik. Iako se ne može sa sigurnošću utvrditi je li i sam bio član Akademije, u prvoj knjizi *Pironovskih rasprava* obrađuje razliku između pironovaca i akademičara. Enezidem zamjera akademičarima negiranje postojanja stvari poput istinitosti, neistinitosti, vrline, nerazboritosti i dr., iako kao fokus svoga prijepora sa stoicima postavlja spoznajnosne predodžbe. Također im prigovara na zastupanju dogmi, odnosno, propituje skepticizam čiji članovi prihvaćaju mogućnost postojanja istinitih vjerovanja o stvarima (Grgić, 2008: 35). Stoga stav skeptika Akademije glasi da doista možemo tvrditi kako su neki iskazi istiniti ili neistiniti, tj. da neke stvari postoje, dok neke druge ne postoje. Valja naglasiti da se Enezidemove zamjerke akademičarima tiču onih stvari (uvjerljivost, neuvjerljivost, istinitost, neistinitost i dr.) koje su bile tema njihovih filozofskih rasprava sa stoicima zbog čega ih se i može nazvati doktrinarnim filozofima (Grgić, 2008: 36). Pironovce pak drži aporeticima, vjerojatno na umu imajući Sokratovsku aporiju do koje dolazi kada se na kraju diskusije ne uspijeva doći do traženog odgovora, koji su lišeni dogmi iako za to ne daje konkretno objašnjenje.

U *Pironovskim raspravama* Enezidem nastoji dokazati da je doista nemoguće išta spoznati sa sigurnošću. U prvoj knjizi *Pironovskih rasprava* navodi da nijedan pironovac nije tvrdio da su stvari nespoznatljive ili da su spoznatljive. No, čini se da bi se Enezidema moglo smatrati negativnim dogmatikom s obzirom na to da tvrdi kako zna da se ništa ne može spoznati. Prema njemu tako nije moguće spoznati ni kretanje i opažanje, znakove, uzroke, dobro i loše, vrline, ali ni samu svrhu života (Grgić, 2008: 37). Za Enezidema sretan je u svojoj mudrosti onaj koji zna da nema čvrstu spoznaju stvari. Izgleda kako je Enezidem, iznijevši svoju filozofiju,

također ispaio dogmatikom. Ipak, treba uočiti da glagol „znati“ (*eidēnai*) rabi dvojako. Ponekad ga koristi kada ukazuje na našu kognitivnu nemoć u pogledu istine stvari, a ponekad kada govori o našoj kognitivnoj moći u pogledu te nemoći (Grgić, 2008: 38). Kada govori o znanju, Enezidem zapravo na umu ima dvije vrste znanja. Tvrdeći da nije moguće postići spoznaju o svijetu govori o nemogućnosti nerelativiziranog znanja. No, prema njemu, postoji i relativno znanje koje predstavlja znanje o našoj kognitivnoj nemoći. Prema tome, pironovci ne mogu imati apsolutno znanje o stvarima, odnosno ne mogu tvrditi da su stvari spoznatljive ili nespoznatljive. Nerelativizirano znanje je nemoguće. Kada je riječ o relativiziranom znanju „x jest F“ može značiti da x nije ništa više F nego li je ne-F, ali i da x jest F u određenom kontekstu i okolnostima. Tu je vidljiva sličnost s ranim pironovskim skepticizmom i njihovim shvaćanjem formule „ništa više“, odnosno toga da x nije ništa više F nego li je ne-F. Kao što je već dan primjer vode, koja za jednu osobu može biti hladna, a za drugu ne-hladna, dok niti jedno nije po svojoj prirodi (Grgić, 2008: 39). Što se tiče nerelativiziranog znanja, ono za Enezidema predstavlja samu prirodu stvari. Prema tome „x jest F“ je istinito ukoliko ga svi smatraju takvim, odnosno svima se pojavljuje na isti način. To je, dakako, vrlo strog zahtjev koji gotovo ništa ne može zadovoljiti (Grgić, 2008: 40). Uvidjevši ovu razliku između relativiziranog i nerelativiziranog znanja i Enezidemove skeptičke filozofije, izgleda da ga se može smatrati vrstom relativista (Grgić, 2008: 39).

Osnovna teza nespoznatljivosti prirode stvari aktualna je i u kasnijoj inačici. Formu „x nije ništa više F nego li je ne-F“ koristi te pripisuje pironovcima i sam Enezidem. No, veliki problem predstavlja nepouzdanost i nekonzistentnost Enezidema kada se radi o jednoj od glavnih karakteristika ranog pironizma, a to je praktičan cilj ostvarenja sreće (*ataraxije*). U samim *Pironovskim raspravama* nalaze se dva potpuno različita gledišta što se tiče postojanja sreće. Na početku spominje kako je onaj koji filozofira na Pironov način sretan, no u 8. knjizi toga spisa tvrdi kako sreća, uroda pa čak i cilj ne postoje. Negiranjem njihova postojanja hoće reći da o njima ne postoji nerelativizirano znanje. Ukoliko bi ipak željeli nešto postaviti kao cilj osobe koja pironovski filozofira izgleda kako je neuznemirenost idealan kandidat. S obzirom na to da intelektualna uznemirenost proizlazi iz nemogućnosti određenja stvarne prirode stvari moguće je da je i za Enezidema cilj pironovskog filozofiranja bila neuznemirenost (Grgić, 2008: 41-42).

Kao tvorca jednog od najpoznatijih pironovskih skeptičkih argumenata valja izdvojiti Agrippu koji je djelovao na prijelazu iz 1. u 2. stoljeće. Argument o kojemu je riječ jest tzv. Agrippina trilema, a izvodi se iz njegovih pet modusa ili tropa, prvenstveno se oslanjajući na (ii) modus

beskonačnog regresa, (iv) modus hipoteze i (v) modus cirkularnosti (Čuljak, 2015: 309). Inferencijsko vjerovanje nastaje kada se posredstvom jednog ili više vjerovanja izvodi opravdanje za neko određeno vjerovanje, odnosno ono je rezultat zaključivanja iz razloga (Čuljak, 2015: 143). Agrippina trilema nastoji osporiti upravo mogućnost dokaza, tj. konkluzivnog argumenta. Modus beskonačnog regresa zahtijeva da svako vjerovanje kao svoje opravdanje ima neko drugo vjerovanje. U modusu hipoteze kao temelj vjerovanja postavlja se hipoteza koja nije opravdana, dok modus cirkularnosti nalaže da ono što daje opravdanje mora imati svoje opravdanje u onome što opravdava. S obzirom na tri navedena modusa postoje i tri rješenja epistemičkog regresa te izvođenja inferencijskog opravdanja za određeno vjerovanje. Prema prvom rješenju regres će se nastaviti u beskonačnost, stoga ako vjerovanje koje se opravdava nije opravdano ni u jednom koraku epistemičkog regresa onda uopće nije inferencijski opravdano. Drugo rješenje sugerira da se regres zaustavlja u nekom vjerovanju da p_n , no vjerovanje neće biti inferencijski opravdano ukoliko se vjerovanje koje se opravdava zasniva na neopravdanom vjerovanju. Posljednje moguće rješenje tvrdi da dolazi do vraćanja na ishodišno vjerovanje, odnosno da se regres odvija cirkularno, a vjerovanje koje se na koncu opravdava samim sobom nije inferencijski opravdano (Čuljak, 2015: 309). Vidljivo je kako niti jedno ponuđeno rješenje ne pruža opravdanje za vjerovanje te se kroz Agrippinu trilemu može doći do skeptičke konkluzije. Ta konkluzija nalaže da je potrebno odustati od svih svojih vjerovanja s obzirom na to da niti jedno vjerovanje koje imamo ne može zadovoljiti princip prema kojem vjerovanja ne smijemo prihvaćati bezrazložno. Iako Agrippina trilema možda prikazuje složeniji pristup dolaska do zaključka da je doista potrebno suzdržavati se od donošenja sudova, jasno je i da podupire stav ranih pironista, odnosno njihovu skeptičku filozofiju odbacivanja mogućnosti zastupanja vjerovanja s obzirom na njihovu nesigurnost.

Vrhunac kasnijeg antičkog pironozma predstavlja Sekst Empirik kao autor *Obrisa pironizma*, vjerojatno najznačajnijeg djela te skeptičke struje. U svojem djelu brani i zauzima stajalište koje naziva skepticizam (*skeptike*). Na samom početku teksta tvrdi kako je prema stvarima u svijetu moguće zauzeti samo tri stava. Kao rezultat istraživanja moguće je pronaći istinu ili pak priznati njezinu nepoznatljivost, no također je moguće nastaviti s istraživanjem što čine upravo pironovski skeptici. Ipak, čini se pomalo neobičnim tvrditi da je upravo istraživanje ključna razlika između pironovskih skeptika i ostalih filozofskih struja (Grgić, 2008: 44-45). Naravno, samim tim stavom dolaze u pitanje i dvije odlike koje se pripisuju pironistima, naime stav da je moguće istodobno biti skeptik, tj. istraživač i suzdržavatelj. Doista, čini se nemogućim pomiriti te karakteristike pironovaca čak i ukoliko prihvatimo da su istraživači

samo u relativnom smislu. Odnosno da se suzdržavaju jer su razmotrili samo aktualne argumente, dok je pojava novih argumenata i dalje ostvariva. Nije prihvatljivo tumačiti tu pretpostavku tvrdeći da se suzdržavanje i neuznemirenost povećavaju napretkom istraživanja zbog toga što postoji neograničen broj vjerovanja i argumenata koji mogu dovesti do neuznemirenosti te je cilj neuznemirenosti predaleko i najpredanijem skeptiku. Također, tim se putem može doći samo do napretka, tj. poželjnijeg stanja, ali ne i do *ataraxije* koja je apsolutno stanje (Grgić, 2008: 45-47). Sekst Empirik u *Obrisima pironizma* navodi da su pironovski skeptici započeli filozofirati tragajući za istinom, no zbog nesuglasja u koje su zapali odlučili su se suzdržati od suda. Na taj su način postigli neuznemirenost, odnosno cilj zbog kojeg su i započeli istraživanje. Ukoliko se prihvati ovo tumačenje nastanka pironizma jasno je su već rani pironisti uvidjeli da je istina nedokučiva te je besmisleno tvrditi da se kasni pironisti bave njezinim istraživanjem (Grgić, 2008: 48).

U I. knjizi *Obrisa pironizma* Sekst Empirik daje definiciju skepticizma: „[8] Skepticizam je sposobnost da se na bilo koji način u suprotnost stave pojave i misli, sposobnost na temelju koje, zbog istojakosti u suprotstavljenim stvarima i iskazima, dolazimo najprije do suzdržavanja, a nakon toga i neuznemirenosti“, te ukratko objašnjava principe skepticizma:

„[12] Tvrđimo da je uzročni princip skepticizma nada u postizanje neuznemirenosti. Naime, daroviti ljudi, uznemireni zbog nepravilnosti u stvarima i u nepravilici što se tiče pitanja koje od njih trebaju imati prednost prilikom pristanka, počeli su istraživati što je ono istinito, a što neistinito u stvarima, misleći da će presudom o tome postići neuznemirenost. Glavni ustrojbeni princip skepticizma jest suprotstavljanje svakom iskazu jednog iskaza; jer na osnovi toga, smatramo, na koncu prestajemo zastupati dogme.“ (Empirik, 2008: 85-87)

Iz navedenih je citata vidljivo da se skeptičko istraživanje temelji na stavljanju pojava u suprotnosti. No važno je istaknuti da je predmet istraživanja iskaz ili vjerovanje koji su formirani na temelju određene pojave, a ne sama ta pojava. Prema tome, ne istražuje se voda, već iskaz da je voda topla, što će se postići stavljanjem u suprotnost pojave vode kao tople i kao ne-tople (Grgić, 2008: 48-49). Skeptici na taj način uočavaju fenomenalnu relativnost, tj. da se stvari neće pojavljivati jednako zbog različitih subjekata i okolnosti (Grgić, 2008). Iako postoji nekoliko načina na koje skeptici provode svoje istraživanje, svima im je zajedničko da ne pokušavaju doći do istine. Najzastupljeniji način istraživanja jest tzv. istraživanje drugog reda u kojem je predmet istraživanja dogmatski iskaz, a ne sama stvar dok je cilj dakako suzdržavanje od suda. S istim ciljem javlja se na početku spisa *Protiv logičara* pristup prvoga reda, odnosno istraživanje samih stvari. I kao posljednji valja navesti Sekstu možda i najdraži

način istraživanja, a to je onaj koji se koristi Agrippinim modusima te nastoji odbaciti uvjerenje da je moguće postići znanje (Grgić, 2008: 49-50).

S obzirom na dosad navedeno jasno je da pironovski skeptik mora biti u stanju odbaciti svaku sugestiju da su stvari onakve kakvima se pojavljuju kao i to da je nužno da bude sposoban provesti skeptičko istraživanje koristeći se odabranim tehnikama odbacivanja vjerovanja (Grgić, 2008: 53). Dakle, u tom smislu pironovskog bi se skeptika moglo nazvati i suzdržavateljom, ali i trajnim istraživačem. On je svjestan nesigurnosti pojava te se upušta u istraživanje vjerovanja o njima kako ga ne bi brzopletio prihvatio. Uz to je potrebno istaknuti da se skeptici namjerno dovode do stanja u kojem su prisiljeni odustati od prihvaćanja nekog vjerovanja kao istinitog odnosno kako profesor Grgić u uvodu prijevoda *Obrisa pironizma* navodi „svjestan da nema smisla tražiti istinu, izvršavajući svoju skeptičku dispoziciju dovodim sebe (i druge) u stanje u kojem se, pritisnut istojakošću, moram suzdržati.“ (Grgić, 2008: 55).

Vrlo važno mjesto u skeptičkoj filozofiji Seksta Empirika zauzima „pojava“ ili „ono što se pojavljuje“ (*to phainomenon*), odnosno bilo koja stvar za koju se smisleno može reći da se pojavljuje (Grgić, 2008: 57). Pojavama dakle naziva ne samo predmete opažanja već i predmete mišljenja te na taj način kasni pironovci proširuju značenje samog termina (Grgić, 2008). Da bi se uopće moglo dalje raspravljati o pojavama potrebno je prepoznati dva načina pojavljivanja stvari kod skeptika. Prvi način može se shvatiti kao neepistemičko shvaćanje zbog toga što pojavljivanje nečega ne podrazumijeva odgovarajuće vjerovanje. Iako se jezero može pojavljivati kao zeleno („x se pojavljuje kao F“) to ne uključuje kognitivni odnos prema tome kakvo je jezero. U tom bi smislu pironizam bio stajalište koje zastupa odstupanje od svih vjerovanja (Grgić, 2008: 58-59). No, izraz pojavljivati se (*phainesthai*) može ukazivati na određenu vrstu kognitivnog odnosa prema predmetu. Tada „Jezero mi se pojavljuje kao zeleno“ možemo protumačiti kao „Čini mi se da je jezero zeleno“ te sukladno s time formu „x se pojavljuje kao F“ protumačiti kao vrstu slabog vjerovanja. Ovo epistemičko shvaćanje pironizam predstavlja kao filozofiju koja zagovara odustajanje od doktrinarnih vjerovanja (Grgić, 2008: 59). Čini se da je Sekst ipak dopuštao mogućnost da skeptik zastupa neka vjerovanja, no s obzirom na to da skeptikovo mišljenje slijedi iz pojave valja zaključiti da se i vjerovanja odnose na pojave, a ne na pasivno izazvana stanja (Grgić, 2008: 63-64). Činjenica da je voda topla aficirat će skeptika i na taj način u njemu stvoriti predodžbu, ali za razliku od dogmatika on neće zaključiti da voda doista jest topla nego eventualno da se takvom pojavljuje. Skeptik se u tom slučaju vodi pojavom i njezinom predodžbom, no ne pristaje da stvar sama po sebi ima ikakvo svojstvo (Grgić, 2008: 65). Za pironovske skeptike ne postoji „kriterij istine“

kojime bi mogli odrediti objektivnu prirodu stvari, već samo „kriterij djelovanja“ odnosno pojava (Grgić, 2008). Sam Sekst Empirik jasno piše:

„[22] Dakle, tvrdimo da kriterij skeptičkog nazora jest pojava, a pod tim implicitno mislimo na njezinu predodžbu; jer ona, budući da ovisi o pasivnom i nedobrovoljnom stanju, nije predmet istraživanja. Stoga, po svoj prilici, nitko neće dvojiti o tome pojavljuje li se predmet ovako ili onako, no je li takav kakav se pojavljuje, to se istražuje.“ (Empirik, 2008: 91)

U svakodnevnom životu, smatra Sekst, neće biti izgubljeno ništa bitno ukoliko se odustane od zastupanja vjerovanja o tome kakve su stvari. Mišljenje kojime se treba voditi ne uključuje razum, nego jednostavno činjenicu da se djeluje u skladu s pojavom koja aficira. Stoga kao četiri sastavnice ljudskoga života navodi: vodstvo prirode zahvaljujući kojoj se opaža i misli, nužnost ljudskih stanja poput gladi ili žeđi, tradiciju zakona i običaja te poučavanje umijeća (Grgić, 2008: 67-68).

Baš kao i raniji pironovci Sekst Empirik za cilj svoje skeptičke filozofije postavlja *ataraxiju*. U I. knjizi *Obrisa pironizma* na pitanje što je cilj skepticizma odgovara: „[25]...Zasad tvrdimo da je cilj skeptika neuznemirenost u stvarima vjerovanja i umjerenost u stanjima što se tiče stvari na koje smo prinuđeni.“ (Empirik, 2008: 91). Ubrzo nakon toga Sekst objašnjava kako vjerovanje u to da je nešto po prirodi loše ili dobro stvara kod ljudi uznemirenost jer tada počinju težiti određenim stvarima, dok druge nastoje izbjeći. U djelu *Protiv učenjaka* na jednak način govori o razlozima uznemirenosti kojoj su podložni dogmatici jer se vode mišlju da znaju prirodu stvari i na njoj temelje svoj odnos prema stvarima (Grgić, 2008: 70). Osim neuznemirenosti neki su skeptici kao cilj navodili i suzdržavanje od suda što spominje i Sekst Empirik: „Zbog toga, dakle, tvrdimo da je cilj skeptika neuznemirenost u stvarima vjerovanja i umjerenost u stanjima što se tiče stvari na koje je prinuđen. Neki od uglednih skeptika tome su dodali i suzdržavanje u istraživanjima.“ (Empirik, 2008: 93). Prema Diogenu Laertiju bili su to Timon i Enezidem, a u *Obrisima pironizma* Sekst spominje i akademičara Arkesilaja (Grgić, 2008: 74).

Atarxia kao praktičan cilj filozofije Seksta Empirika izravna je poveznica s ranijim pironizmom. Daljnje nepobitne veze i dokaze da je kasniji pironizam nastavak onog prema predaji započetog u 4. st. pr. n. e. Pironom iz Elisa nalazimo i u dijelu *Obrisa pironizma* u kojemu se bavi skeptičkim izrazima, a koji su karakteristični za ovu skeptičku filozofiju u cjelini. Tamo navodi da se izraz „suzdržavam se“ koristi kada se stvari čine jednakima u

pogledu uvjerenosti odnosno neuvjerenosti te da o njima ništa ne tvrdimo sa sigurnošću (Empirik, 2008: 141). Također, za izraz „sve je neodređeno“ kaže:

„[198] Neodređenost je stanje razuma na osnovi kojega niti odbacujemo niti postavljamo nijednu od stvari koje se dogmatski istražuju, to jest nijednu od neočitih stvari... [199] ... tako da izraz »sve je neodređeno« znači »oni predmeti dogmatskog istraživanja koje sam razmotrio pojavljuju mi se tako da mi nijedan od njih ne izgleda kao da se ističe u odnosu na njemu sukobljeni predmet s obzirom na uvjerenost ili neuvjerenost.« (Empirik, 2008: 143)

Kada piše o izrazu „sve je nepoznatljivo“ objašnjava:

„[200] ... To nije izraz onoga tko je čvrsto siguran u pogledu toga da je priroda stvari koju dogmatici istražuju takva da su one nepoznatljive, nego je riječ o izrazu izvještava o njegovu stanju, na osnovi kojeg on tvrdi »pretpostavljam da zbog istojakosti suprotstavljenih stvari dosad nisam spoznao nijednu od njih; stoga mi se čini da je sve što je navedeno za preokretanje irelevantno za ono o čemu izvještavamo.« (Empirik, 2008: 143-145)

Dakle, kao što je već rečeno, priroda stvari je neodređena i ljudima nepoznatljiva, stoga se treba suzdržati od zastupanja vjerovanja o njoj.

Djelo Seksta Empirika, *Obrisi pironizma*, svakako predstavlja vrlo važan izvor informacija o skeptičkoj filozofiji kako pironovaca tako i drugih filozofskih struja koje su se pojavljivale u antičko doba. S obzirom na to da ni sam Sekst ne može biti siguran u filozofiju kojom se vodio Piron, već ovisi o saznanjima posrednika te stoga što je pružio tako opsežan pregled i sintezu jednog pokreta može ga se smatrati najbitnijim licem pironovskog skepticizma. Upravo zahvaljujući njegovom radu, odnosno objavljivanju *Obrisa pironizma* skepticizam u šesnaestom stoljeću postaje poznat modernim filozofima (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 341).

V. RAZLIKE DESCARTESOVOG SUVREMENOG I ANTIČKOG PIRONOVSKOG SKEPTICIZMA

Godine 1562. objavljen je latinski prijevod *Obrisa pironizma* koji je zasigurno uvelike utjecao na razvoj suvremenog skepticizma. Iako naziv u sebi nosi pojam skepticizma više nije riječ o filozofiji koja se podrazumijeva pod njegovim antičkim inačicama, pironovskom i akademjskom skepticizmu (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 29). Začetnikom novovjekovnog skepticizma smatra se René Descartes koji je u sedamnaestom stoljeću utemeljio moderni skepticizam. Descartes prvi postavlja pitanje kako uopće možemo sa sigurnošću tvrditi da znamo išta o svijetu koji nas okružuje. On nastoji kroz odbacivanje neistina koje su bile prihvaćene kao istine pronaći temelj za znanost koji će biti samo ono što je moguće spoznati čvrsto i postojano. S obzirom na to da je svrha Descartesove dvojbe pronalaženje nedvojbenog te da u pitanje dovodi sva naša vjerovanja, ona se naziva metodskom dvojbom. S tim se ciljem na umu koristi trima skeptičkim argumentima: argumentom iz obmane, argumentom iz sna te na koncu argumentom iz zlog demona. Potrebno je upozoriti da njegov skepticizam nije negacijski (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 342). Za razliku od pironovskog skepticizma, prema kojem je svaki sud jednako vjerojatan kao i njegova negacija zbog čega se od njega treba i suzdržati te postići praktičan cilj *atarxiju*, Descartesova verzija skepticizma u pitanje dovodi samu istinitost suda. Skepticizam predstavljen u Descartesovim *Meditacijama* razlikuje se od pironovskog jer odlučuje odbaciti one sudove za koje će svojim istraživanjem utvrditi da su neistiniti, dok antički skeptici smatraju da za takvu odluku nemaju dovoljno dobar kriterij. Služeći se ranije navedenim argumentima, Descartes nastoji pokazati kako percepcija ne može biti spoznajnosna sposobnost presudna za stjecanje znanja (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 60). Pironovci zasigurno ne bi kao kriterij spoznaje odabrali razum, odnosno poput Descartesa, zaključili: „Mislim, dakle jesam“ te prihvatili tu misao kao jasnu i razlučenu spoznaju, a samim time kao istinitu. Pironovski skeptici ne nastoje odbaciti nešto kao neistinu, oni smatraju da je izvan njihovih mogućnosti ostvariti takav cilj. Za kartezijski skepticizam moglo bi se reći da je radikalniji od onog antičkog zato što u pitanje dovodi postojanje vanjskog svijeta, dok je ranija skeptička praksa samo prirodu stvari smatrala nespoznatljivom (Prijić-Samaržija i Gavran Miloš, 2011: 342). Naravno, suvremeni skepticizam tiče se isključivo epistemologije i kao takav ima potpuno drugačiji zadatak od

pironovskog skepticizma. Pironovci su se u svoje skeptičko filozofiranje upuštali radi postizanja praktičnog cilja, neuznemirenosti duše.

VI. ZAKLJUČAK

Počeci skepticizma sežu daleko u povijest, u 4. st. pr. n. e. kada je, prema predaji, živio Piron, čije će ime nositi jedna od dviju skeptičkih struja antičkoga doba. Uz pironovski skepticizam javlja se i onaj Akademijin te zajedno čine petostoljetnu tradiciju, zanimljivu i drugačiju od skepticizma čije temelje udara Descartes u sedamnaestom stoljeću. Skepticizam ostaje aktualna tema znanstvenika, ne samo u svojoj suvremenoj inačici, već i u onoj najranijoj.

Pironovski su skeptici, i raniji i oni kasniji, nastojali postići *ataraxiju* odnosno živjeti neuznemirenim životom. Jesu li u tome uspjeli, tj. jesu li uistinu živjeli svoju filozofiju, ne možemo sa sigurnošću znati, iako se iz perspektive običnoga čovjeka to čini zahtjevnim pa i nemogućim poduhvatom. Stoga se uz mnoga zanimljiva pitanja javlja i ono po čemu se razlikuju antički skeptici sa svojim praktičnim ciljem od običnog čovjeka. Odgovor vjerojatno leži u činjenici da su ljudi neskloni istraživanju ili propitivanju vlastitih stavova, a posebice onih moralnih. Mogućnost da stvarnost nije onakva kakvima im se čini njima neće pružiti olakšanje, nego će prouzrokovati još veći nemir. Obični ljudi znanstvene spekulacije ostavljaju onima koji su za to kvalificirani, dakle znanstvenicima, dok oni, ovisno o svojim pogledima na život i svijet, smatraju, gotovo dogmatski, da znaju što je ispravno, a što nije. Skeptik, posebice onaj pironovski takav će stav smatrati uzaludnim pa čak i opasnim (Frede, 2005: 420-421).

Popis literature:

Čuljak, Z. (2015.) *Znanje i epistemičko opravdanje: Uvod u epistemologiju*, Zagreb: Ibis grafika.

Empirik, S. (2008.) *Obrisi pironizma*, Zagreb: KruZak.

Frede, M. (2005.) „Skeptikova vjerovanja“, u: *Helenistička filozofija: Epikurovci, stoici, skeptici*, Zagreb: KruZak, 399-421.

Grgić, F. (2008.) „Pironizam i relativizam“, *Filozofska istraživanja*, (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=30887, zadnji pristup 5. rujna 2016.)

Grgić, F. (2008.) „Uvod: Sekst Empirik i antički skepticizam“, u: *Sekst Empirik: Obrisi pironizma*, Zagreb: KruZak, 1-75.

Prijic-Samaržija, S. i Gavran Miloš, A. (2011.) *Antička i novovjekovna epistemologija*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.